

Надія Бабій

викладач кафедри дизайну та теорії мистецтв Прикарпатського Національного університету.

ОПРИШКІВСЬКА ЦЕРКВА У СЕЛІ НИЖНІЙ ВЕРБІЖ (1756-1808) В КОНТЕКСТІ БАРОКОВОЇ КУЛЬТУРИ КРАЮ

Анотація. У статті аналізуються історико-культурні причини повстання храму Різдва Богородиці у селі Нижній Вербіж Івано-Франківської області в контексті фундаторської діяльності опришків. Зібрані одночасно архівні документи та фольклорні перекази XVIII ст., свідчення мешканців села, що висвітлюють зв'язок фундатора храму із Довбушем, розглядають сутність опришківства як особливий стан душі та мислення барокової доби.

Ключові слова: опришківська церква, сакральна культура, традиції бароко.

Аннотация. Бабий Н. Опришковская церковь в селе Нижний Вербиж (1756-1808) в контексте региональной барочной культуры. В статье анализируются историко-культурные причины появления храма Рождества Богородицы в селе Нижний Вербиж Ивано-Франковской области в контексте меценатской деятельности опришкова. Одновременно собраны архивные документы и фольклорные источники XVIII в., свидетельства односельчан, которые освещают связь мецената храма с Довбушем, рассматривают сущность опришкова как своеобразное состояние души и мышления барочного времени.

Ключевые слова: опришковская церковь, сакральная культура, традиции барокко.

Annotation. Babij N. Church built by Opryshky in the village Nyzhnyi Verbizh (1756-1808) in the context of baroque culture of the region. Historically-cultural reasons of appearance of temple of Nativity of the Virgin in the village Nyzhnyi Verbizh in Ivano-Frankivsk region in the context of promotional activity on the ground of Prykarpattia region are analyzed in the article. Both archive records and folk tales of 18th century are collected in the article as well as attestations of village dwellers, which elucidate a connection between founder of the temple and Dovbush, consider nature of being Oprushky to be special state of soul and way of thinking of baroque era.

Key words: Oprushky church, sacral culture, baroque traditions.

Надійшла до редакції 26.01.2012

Постановка проблеми. Село Нижній Вербіж лежить за 5 км від міста Коломиї. Неабияке зацікавлення викликає нижньовербіжський дерев'яний п'ятибанный храм Різдва Богородиці (1756-1808 рр.), що окрім унікального, як для цього регіону, архітектурно-планувального вирішення має надзвичайно цікаву історію, пов'язану з особою фундатора та його стосунків з опришківською ватагою під проводом Олекси Довбуша.

Попри велику кількість спеціальної вітчизняної та зарубіжної літератури, присвяченої українському народному сакральному будівництву [1;4;5;7;8;9;13;18;19;21;22;23], дана пам'ятка з невідомих причин лишилась поза увагою професійних дослідників. В той же час, опришківство, розглядається у численних дослідженнях як сила, що протистояла панівному класові, або як явище, що знайшло багате відображення у фольклорі. Загалом і ті й інші дослідження не пов'язують його із загальною культурою регіону, держави, а лише як місцеве явище [6].

Формулювання цілей статті: розглянути історичні та фольклорні джерела, що висвітлюють опришківський рух XVIII ст. як частину барокової культури краю; висвітлити окреме явище – фундаторську діяльність опришків та разом з тим факти, що пов'язують фундатора будівництва церкви Різдва Богородиці у селі Нижній Вербіж Коломийського р-ну, Івано-Франківської обл. із опришками з загону Олекси Довбуша.

Результати дослідження. Опришківство, чи як звично називали його – розбійництво – як явище існувало приблизно від початку XVI ст. до другої половини XIX, а на деяких територіях аж до кінця XIX ст. на просторах Карпат і Передкарпаття і було формою народного опору. Цей рух мав різні назви, як регіональні, так й надані йому авторами праць про нього. В.Грабовецький наводить відомості про подільських, буковинських опришків, їх тісні зв'язки з козаками та ватажками визвольних рухів [6, с.33-46]. У гуцульській селах опришків називали також легінями, чорними хлопцями чи пустаками. Відомо також, що до опришків неодноразово приєднувались різні верстви: ремісників, міщан, дрібної шляхти й навіть служителів культу та їхніх родичів (!).

Опришківський рух був зумовлений рядом причин, від сприятливих природних умов до історичних, особливостей заселення, господарських, суспільних, культурних процесів і традицій. Опришківський рух, подібно до розбійництва в інших регіонах, задокументований великою масою архівного матеріалу: судовими актами, хроніками, зрештою, великою тематичною літературою, як історичною, так й етнографічною – став одною з головних тем словесного фольклору; на його фоні з'явилися міфи, подібні до давніх традиційних легенд про богатирів.

В контексті даної статті розглядувані міфи, легенди, перекази, архітектурні ансамблі, пов'язані з опришками, цікавлять насамперед як такі, що виражають особливий стан душі й стан мислення людини, для якої характерним є сум за втраченою ілюзією гармонії й внутрішньої досконалості. Додамо, що легенди, як вказують на це дослідники, виникали ще за життя опришків і побутують в народній пам'яті до сьогодні [11; 6].

Богатир легенди про опришків завжди обдарований винятковими рисами, які чітко вирізняють його

серед звичайних смертних, й ці риси виходять за межі людських можливостей, як фізичних, так і духовних.

Довбуш, до прикладу, перемагає диявола, вільно забавляється на балу упирів в угорському замку, щоб пізніше покласти кінець забаві накресленим у повітрі знаком хреста. Він є за панібрата з цезарівною Марією Терезою, якій допомагає звільнити Буковину від турків, розмовляє, як рівний з рівним, з царем й отримує від нього благословення. Богатир ніколи не є однозначним, він володіє, як добрими рисами, так і злими. Наголошується, що опришки, грабуючи багатих, допомагали бідним, «таким чином врівнюючи світ». Водночас, вони відзначаються особливою жорстокістю. Наприклад, той же Довбуш, який мордував свої жертви, й відбитки їхніх закривавлених долонь, як говорить легенда, ще й сьогодні можна побачити в печерах біля Ямної. В народній пам'яті зберігся ще один образ Довбуша – верховного судді. Жителі Космача переповідають ще й сьогодні, що на полонині стояв довбушів стілець, на якому раз на рік опришок провадив справедливий суд. Сюди приходили позиватись усі з навколишніх округів і слово Довбуша було кінцевим.

Одночасно, в історичній пам'яті народу збереглися відомості про особливу набожність опришків – як, наприклад, Іван Бойчук, який за награбоване золото повинен був збудувати й облаштувати дві церкви [27, с.176]. Мало не в кожному населеному пункті регіону мешканці покажуть вам довбушеву церкву чи довбушів дзвін, криницю тощо.

Поява особи фундатора – це одна особливість доби. Якщо раніше церкви зводились переважно за кошти громади, то тепер наперед виступала особа фундатора. Можновладність та багатство фундатора підкреслювали в часи бароко не лише масштаб та коштовність будівлі, а й її композиційний устрій. У містах будівництво храмів велось на кошти магнатів, шляхти, козацької старшини. У селах подекуди церкви будувались на кошти братств, громади. У XVIII ст. в карпатських селах набирає поширення явище фундааторської діяльності опришків.

Церква Параскеви П'ятниці у селі Космач на Косівщині, знана як одна з «опришківських», 1719 року, збудована майстром Чупірчуком, відома загалом за містичним фільмом Сергія Паражанова «Тіні забутих предків». Невдовзі по закінченню зйомок церква згоріла, але прекрасним срібленим іконостасом з цього храму, виконаним народним малярем, можуть і сьогодні милуватись відвідувачі Івано-Франківського художнього музею та музею Українського мистецтва у Києві.

Як повідомила вербійський сільський голова, Марія Карпенюк, за народними переказами, нинішню церкву Різдва Пресвятої Богородиці збудував за опришківські гроші Григорій Мельник, який прожив 114 років і тут же коло церкви похований. За переказами, він також дав гроші на дзвін, який і досі в селі звуть Довбушевим. «Найясніший пан» – австрійський цісар Фердинанд, – писала 1812 року «Gazeta Lwowska», нагородив Григорія Семенюка Малою золотою медаллю «За заслуги». Щоправда, цісар не знав і ніхто в селі на той час не здогадувався, що замолоду, в 1745-му, Григорій Семенюк був скарбником ватаги опришків. У 1812 році Григорію Семенюку було вже 106 років і одержав він нагороду від цісаря за те, що сам збудував церкву. Старий мірош-

ник зводив храм не один рік. Минуло півстоліття, коли 1808-го Семенюк завершив будівництво п'ятиверхої дерев'яної церкви, яка вміщає до 300 парафіян. На той час Григорій Семенюк був шанованим мірошником, до котрого селяни з округи возили молоти збіжжя. Та мало кому було відомо, що його свого часу цінував і поважав Олекса Довбуш, довіривши Семенюку касу опришків. Коли ж у 1745 році їхнього ватажка вбили, а народних месників австрійський уряд (правдоподібно – польський, прим. авт.) кинув до в'язниць, а потому стратив, Григорію Семенюку вдалося втекти. Тоді перед Богом він склав обітницю, що власноруч збудує храм Господній. Згодом оселився на краю села Нижній Вербіж і збудував там млин. Одружився, мав велику родину. І впродовж багатьох років поволі сам зводив дерев'яний храм із п'ятьма верхами, які покриті гонтом.

Ще один респондент повідомив, що Григорій Семенюк оселився у вербійського мельника 1732 року, згодом одружився із його дочкою Анною і перебрав млин.

Особа фундатора церкви підтверджується також епітафією на його могилі: «Б + П / тут спочиває Р.Б. / Григорій Семенюк / Мельник / добродітель і про- / візорь сія церкви. / проживь літь 114 / а преставися року / 1822 ».

Зі слів тих же опитаних осіб відомо також, що у 1739 року у селі діяв загін опришків. Тоді ж у Нижній Вербіж зайшов аж з Поділля такий собі Михайло Малярчук. Він мав освіту, був художником, а у Нижньому Вербіжі взяв доньку місцевого мельника і згодом перебрав млин. Згодом польська окупаційна влада заарештувала його і 1742 року Михайла Малярчука катували й допитували у справі Олекси Довбуша. Дослідник опришківського руху на Прикарпатті Володимир Грабовецький згадує вербійського мельника та Михайла Малярчука у своїй монографії. Відомо, що у 1742-1744рр. спійманих побратимів Довбуша – Федора Палійчука, Андрія Лаврива і Михайла Малярчука піддають у катівнях Станіславівської фортеці жорстоким тортурам і четвертують, а їхні тіла розвішують по головних дорогах Прикарпаття [6, с.73]. Також ним опубліковані судові протоколи допитів означених опришків [6, с.115]: «1742 р., вересня 15. Станіслав. Добровільні зізнання ув'язнених бойових побратимів Олекси Довбуша, сільського побратима Михайла Малярчука перед станіславським міським шляхетським судом, де вони розповідали про свій вступ у загін опришків та участь у ньому: Був ставлений арештант на ім'я Михайло Малярчук Мельник із села Нижнього Вербіжа. Був питаний, звідки був родом, відповів, що з Поділля, з Рудки із-за Кам'янця. Був питаний, як називався його отець. Відповів, що Леско Стрілець. Був питаний, чи був підданий. Відповів, що їх милостиво го пана Малаховського, старости Смотрицького. Був питаний: чим у молодості займався. Відповів, що займався школами. Був у Кам'янці рік у руській (українській. — В. Г.) школі. І так за школами ходячи — в одну, то в іншу, дістався тут до Вербіжа і почав рік у маляра навчатися малярства, а потім взяв дочку у мельника, зостався там мельником і досі там сидить».

Дослідники поєднують між собою особи Малярчука та Семенюка [6; 10]. Факт перебування фундатора вербійського храму серед опришківського товариства ще за його життя «обріс» легендами.

Загальний вигляд церкви

Епітафія на могилі фундатора

Донаторський напис над порталом

Польський етнограф і письменник Станіслав Віпценз, який мешкав у Слободі, в своїй книзі «На високій полонині» подав переказ, що стосується, очевидно, цього чоловіка. Якось один опришок, який користувався особливою довірою Олекси Довбуша, безслідно зник з часткою скарбів. За якийсь час того опришка Довбуш зустрів під час храмового свята у Вербіжі. І той пояснив ватажкові, що припекли йому його гріхи. Набридли напади, вбивства, грабунки, не хотілося більше життя лісового. Аби спокутати гріхи, за опришківські скарби поставив він у селі церкву [Цит за 10, с.22].

Нашадок Григорія Семеняка – Роман Семеняк – переповідав односельцям, що за родинним переказом мельник спускався з опришківського табору у Чорногорі. Неподалік Яблунова зупинився погрітися коло ватри. Старий гуцул відкрив йому таємницю, що на межі Космача і Лючі під камінним хрестом, встановленим на трьох плитах, сховано опришківський скарб. Пливу оту може підняти лише сильна людина, а як добереться до грошей, то аби вони не вразили його, мусить збудувати Божий дім. Через багато років по тому до вже постарілого Семеняка увірвалися опришки. Відстрілювався з пістоля, але нікого не поранив. Лісові хлопці питали про скарби, але чоловік відмо-

влявся. Коли ж йому на груди почали лити розтоплену смолу, повів їх до церкви.

Над входом до дзвіниці, збудованої у вигляді чотиригранної вежі, з новим металевим хрестом нагорі, було вирізано, що «звониця є сооружена року Божого 1743, місяця мая, дня 21». Напис на великому, прикрашеному образками дзвоні свідчив, що офірував його «Божого року 1745 Григорій Мельникъ».

Розповідають, що Григорій Семеняк-Мельник, коли майстри обідали, висипав з наплічного мішка у сплав срібні монети. Ливарники дзвона почали з ним сваритися, що, мовляв, зіпсував їм сплав. За це чоловік змушений був віддати їм свого коня. Цей дзвін з мелодійним голосом і нині сповіщає людей про свята чи чинює смерть.

Очевидно, з плином часу сталося коригування легенди про Довбушеві відвідини Вербіжа. Річ у тім, що опришківський ватажок загинув 23 серпня 1745 року, тож не міг бути в церкві, збудованій Григорієм Семеняком. Певно, малася на увазі дзвіниця, що стояла коло попереднього, давнішого храму.

Що ж до нинішньої церкви, то після спорудження дзвіниці Григорій Семеняк, уже церковний провізор, разом з громадою села 1756 року розпочав спорудження Божого дому. Сам спровадив з гір 24 майстрів, а

грумада з Княздвора возила ліс. За задумом Семенюка, то мав бути храм па п'ять бань з маковицями, присвяченими Ісусові Христові, і чотирьом євангелистам. Донаторський напис перед входом до храму також називає Григорія Семенюка та «прочіх провізоровь» і вказує на дату – 1788 та 1808 «месяца мая, дня 3» (Наголошуємо, що в обох написах лише Семенюк названий на ім'я і саме з ним пов'язані легендарні перекази). Перша дата, очевидно є роком випосадження церкви, а друга із таким докладним уточненням – можливо, даюю кінцевого її опорядження та освячення.

Церква Різдва Богородиці представляє собою з архітектурної точки значну за розмірами центральну хрещату споруду (вміщає до 300 чоловік) із п'ятьма банями, що розміщені на середхресті та наріжниках хреста. Конструкція церкви та її інтер'єр має виразні риси низового бароко, як то: гранчасті заломи усіх чотирьох рамен конструкції; широке піддашся та дублюючий його профільований карниз другого ярусу, що збагачує світлотіньові ефекти; восьмикутні вежі споруди; виразне звуження всіх об'ємів догори, що додає споруді витонченості й пірамідальної характеристики та привносить до інтер'єру ілюзію легкості та висотного розкриття просторів. Усередині церкви простори перетікають один в другий через просвіти на рівні другого ярусу, додатково моделюючи світлотіньові ефекти.

Висновки. Зважаючи на викладені факти, можемо справедливо стверджувати, що пам'ятка ця має неабияке значення для вітчизняної сакральної культури, а через зацікавлення нею такої поважної організації, як ЮНЕСКО – і для світової. Описані архітектонічні характеристики та культурологічні чинники дозволяють стверджувати, що церква Різдва Богородиці у селі Нижній Вербіж має виразні стиліові ознаки низового бароко. На появу храму такої форми та значних розмірів, мали вплив багато чинників, період будівництва – середина XVIII ст., та, головню, як доведено, особа фундатора, його походження та освіченість – родом з Поділля, вчився у школах; факт перебування серед опришків, можливо, в якості їх скарбника.

Опришківський рух як такий, мав стосунок не лише до політичної ситуації в регіоні та розцінюється у статті не лише як розбійництво – він був своєрідним виразником народного мислення, його мрій про вільне життя, справедливість. Опришки, за легендами, володіли містичними знаннями та охороняли величезні скарби. Їх життя оспівувалось у народних піснях та легендах. Музичні, поетичні твори, іконографія, міфи й легенди, архітектурні споруди в контексті дослідження демонструють сплеск художнього мислення в добу бароко, виступають у зв'язку з цим як виразники особливого стану душі, для якої характерним є сум за втраченою ілюзією гармонії й внутрішньої досконалості. Доведений у статті факт фундаторської діяльності опришків є свідченням ще однієї характеристики барокової доби.

Література:

1. Афанасьев К.Н. Построение архитектурной формы древнерусскими зодчими/ К.Н.Афанасьев. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 271 с.
2. Вісник ІФОР та ІФОДА. – Івано-Франківськ, 1999.- №17, -с.65.
3. Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі: описана в листах до приятеля у Л. / Яків Головацький //

- Подорожі в Українські Карпати: 36. Упоряд. і вступне ст. М.А.Вальо. – Львів: Каменяр, 1993. – С.22-101; Жовтень. – 1976. - №6. – С.65-69.
4. Голубець М. Зарання дослідів над українським деревляним будівництвом /М.Голубець // Записки ЧСВВ. – Львів, 1935. – Т.6. – Вип. 1-2. – С.70-84.
5. Голубець М. Нариси з історії українського мистецтва: В 6. Ч. / М.Голубець // Шляхи. – Львів, 1916-1917.
6. Грабовецький В.В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI – XIX ст.) в літописі та ілюстраціях / В.В.Грабовецький. – Івано-Франківськ: Нова Зоря. 2008. – 464 с. – (Видання друге, доповнене).
7. Драган М. Українські деревляні церкви. Генеза і розвій форми / М.Драган. – Львів: Національний музей у Львові, 1938. – у 2-х ч.
8. Залозецький В. Українське дерев'яне будівництво і його відношення до історичних стилів / В.Залозецький // Дзвони. – 1937. – Ч.11-12. – С.457-464; 1938. – Ч.1-2. – С.52-58.
9. Історія українського мистецтва: В 6 –ти т. – К.: Українська радянська енциклопедія. – 1966 – 1970.
10. Ласійчук М. Нижній Вербіж. / Михайло Ласійчук, Іван Ладчук // Нариси з історії та народознавства: під ред. М.Васильчука – Коломия.: Вік, 1995. – 109с.
11. Легенди Карпат/ під загальною редакцією Ігнатовича Г.Г. – Ужгород: Карпати, 1968. – 302 с.
12. Літопис Руський (за іпатським списком) / [Переклад з давньорус. Л.Є.Махновця / Відп. ред. О.В. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1989. – XVI. – 591с.
13. Логвин Г.Н. Дерев'яна архітектура України (XIV – XIX ст.) / Г.Н.Логвин // Нариси історії архітектури Української РСР (Дожовтневий період). – К.: Державне видавництво з будівництва й архітектури УССР, 1957. – С.200-231.
14. Логвин Г.Н. Ключ до таємниць творчості українських теслів / Г.Логвин // Образотворче мистецтво, 1996. – №1. – С.35-39.
15. Лобарчук О. Сакральна архітектура прикордоння / О.Лобарчук // Урядовий кур'єр, 2009. – 23 червня.
16. Лушпинський А. Дерев'яні церкви Галичини XVI - XVIIIв. / А.Лушпинський. – Львів: Збірки Національного Музею у Львові, 1920. – Альбом з 40 рис.
17. Макаров А. Світло українського бароко / А.Макаров. – К.: Мистецтво, 1994. – 288 с.
18. Макушенко П. Народная деревянная архитектура Закарпатья (XVIII – нач. XX века.) / П.Макушенко. – М.: Стройиздат, 1976. – 98с.: 74 ил.
19. Могитич І. Архітектура дерев'яних храмів / І.Могитич // Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. – Львів, 2002. - №12, -С.8-29.
20. Могитич І.Р. Громадські споруди. Дзвіниці. Церкви. / Ю.Г. Гошко, Т.П.Кишук, І.Р.Могитич, П.М.Федака. Народна архітектура українських Карпат XV-XXст. – К.: Наук. Думка, 1987. – С.181 – 193, 206 – 236.
21. Січинський В. Дзвіниці і церкви Галицької України XVI – XIX ст. Збірки Національного музею у Львові / В.Січинський. – Львів, 1925/ - нумеровані стор. – LVI табл. – 133 рис. – 52с.
22. Таранушенко С.А. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України./ С.А.Таранушенко.- К.. Будівельник, 1976. - 335с.
23. Тарас Я. Українська сакральна дерев'яна архітектура: словник-довідник / Ярослав Тарас. – Львів: ІН НАНУ, 2006. – 584с.
24. Щербаківський В. Ілюзієне підвищення внутрішньої високості українських церков / В. Щербаківський // Записки Історичної і філологічної секції Українського Наукового Товариства в Києві.- К., 1914, - кн. 13. с. 156-157.
25. Щербаківський В. Дерев'яні церкви на Україні та їх типи / В. Щербаківський // Записки НТШ. – Львів, 1906. – Т. LXXIV. – Кн. VI. – С. 10-32.: 26 іл.
26. Юрченко П.Г. Дерев'яна архітектура України / П.Г. Юрченко. - Київ, 1970.
27. Яніцка-Кшишва У. Слідами карпатських опришків // Гори Гуцульщини; під ред. Анд. Вельоха. – Краків: Верхи, 2006. – 224с. – С.175 – 183.